

**KNJIGA TOBIJAŠA
IGNACA KRISTIJANOVIĆA – KOMUNIKACIJSKI
ASPEKTI BIBLIJSKOG PRIJEVODA**

Boris Beck – Barbara Štebih Golub

Fakultet političkih znanosti Zagreb
Sveučilište u Zagrebu
boris.beck@fpzg.hr
Institut za hrvatski jezik
bstebih@ihjj.hr

UDK 27-23=163.42'282
81'25Kristijanović, I.
<https://doi.org/10.34075/cs.58.4.3>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 7/2023.

Sažetak

Temom rada je prijevod Knjige Tobijaša što ga je načinio i u svojem kalendaru Danica zagrebečka 1845. objavio Ignac Kristijanović (1796. – 1884.), kajkavski vjerski pisac i važan pučki prosvjetitelj. U radu se argumentira da je priča o Tobijašu izabrana za prvu cjelovitu biblijsku priču objavljenu u Danici zagrebečkoj upravo zato što spaja primjer pobožnosti s dinamičnim i zanimljivim sadržajem. Nadalje se pokazuje koje je traduktološke postupke prevoditelj primijenio ne bi li svoj prijevod približio čitateljima. Zaključuje se da je Kristijanović odabrao upravo tu deuterokanonsku knjigu želeći recipijente svojega prijevoda podučiti i zabaviti te da je uporabom paratekstnih elemenata svoj prijevod oblikovao kao komunikativni.

Ključne riječi: Ignac Kristijanović, kajkavski prijevod Biblije, Tobija, paratekst

**1. KRISTIJANOVIĆEV PRIJEVOD SVETOGA PISMA NA KAJKAVSKI
KNJIŽEVNI JEZIK**

Bitno mjesto u hrvatskoj kulturi zauzima bogata i raznolika biblijsko-prevoditeljska baština. Ipak, neki njezini dijelovi, ponajprije književnokajkavski prijevodi *Biblije*, još su uvijek veoma slabo istraženi. Dijelove *Biblije* prevedene na kajkavski književni jezik tijekom 17., 18. i 19. st. nalazimo u brojnim lekcionarima¹, a zagrebački

* Rad je nastao kao rezultat rada na projektu *Rekonstrukcija Kristijanovićeve Biblije* (KRISBI) koji financira Zaklada Adris.

¹ O toj temi v. Zlatko Vince, O nekim pitanjima hrvatskoga književnog jezika u doba ilirizma, *Forum*, 13 (1974.) 7/8, 270–277; Jerko Fučak, Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975., 266; Josip Percan,

biskup Maksimilijan Vrhovac² potaknuo je projekt izradbe cjelovitoga književnokajkavskog prijevoda *Biblije*. Dvadesetak godina nakon propasti toga Vrhovčeva projekta, prevođenja *Svetoga pisma* na kajkavski književni jezik prihvaća se Ignac Kristijanović (31. VII. 1796. – 16. V. 1884.), svećenik, vjerski pisac, pučki prosvjetitelj, slovničar i borac za kajkavski književni jezik i grafiju.³ Čitavo se Kristijanovićevo djelovanje kretalo u tri smjera: pastoralni rad (objavljuje molitvenike, lekcionare, zbirke propovijedi), prosvjetiteljski rad (od 1834. do 1850. uređuje najbogatiji i najčitaniji kajkavski kalendar *Danicu zagrebečku*) i rad na očuvanju kajkavskoga književnog jezika.⁴ Odlukom da prevede *Bibliju* na kajkavski književni jezik on objedinjuje ta tri smjera djelovanja: cilj mu je nepismenom ili slabopismenom puku s područja sjeverozapadne Hrvatske kao i njegovim pastirima, mahom slaboobrazovanim seoskim župnicima, pružiti Božju riječ na vlastitom jeziku preko prijevoda koji mu je shvatljiv. Upravo činjenicu da je preveo gotovo čitavo *Sveto pismo* Kristijanović u svojem programskom članku *Nekaj o horvatskem jeziku* iznosi kao dokaz zrelosti i izgrađenosti kajkavskoga književnoga jezika⁵: „Kaj se pako dotikava siromaštva rečih horvatskoga jezika, morebiti ni tak čisto siromažek i neprikladen da se vu njem vre sada za podučenje i horvatskoga puka ne bi mogel ispisavati potrebne knjige

Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja *Svetoga pisma*, *Bogoslovska smotra*, 54 (1984.) 1, 88–103; Mijo Korade, Teološka i vjerska misao u hrvatskoj kajkavskoj književnosti. *Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*, Družba braće hrvatskoga zmaja, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1996., 91–114.

- ² Razlozi Vrhovčeve inicijative višestruki su i sežu od crkveno-povijesnih i doktrinar-nih do jezičnopolitičkih pitanja (Josip Percan, Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja *Svetoga pisma*, *Bogoslovska smotra*, 54 (1984.) 1, 88–103; Danijel Berković, Biskup Maksimilijan Vrhovac i njegova Biblija, *Tko su bili hrvatski prevoditelji Biblije. Zbornik radova znanstvenog simpozija: Tko su bili hrvatski prevoditelji Biblije*, Biblijski institut, Centar biblijskih istraživanja, Zagreb, 2018., 35–61). Za posao prevođenja *Biblije* Vrhovac je angažirao šestoricu svećenika iz svoje biskupije: Tomaša Mikloušića (1767.–1827.), Antuna Vranića (1764.–1820.), Ivana Nepomuka Labaša (1785.–1849.), Stjepana Koroliju (1760.–1826.), Ivana Birlinga (1775.–1852.) i Ivana Ruperta Gusića (1761.–1821.). Prema dosadašnjim saznanjima Vranić je preveo *Psalme* (1816.) i *Jeremijine Tužaljke* (1820.), Labaš *Knjigu o Jobu* (?), Gusić čitav *Novi zavjet* (1820.–1821.), a Birling *Pavlove poslanice Filipljanima* (?).
- ³ Detaljnije o Kristijanovićevo životu i djelovanju v. Olga Šojat, Život i rad Ignaca Kristijanovića, *Rad JAZU* 11 (1962.), 63–114.
- ⁴ Kristijanović je, naime, duže vremensko razdoblje službovao po seoskim župama sjeverozapadne Hrvatske upoznavši se na taj način sa životom i potrebama puka iz prve ruke.
- ⁵ O tome v. i Josip Percan, Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja *Svetoga pisma*, *Bogoslovska smotra*, 54 (1984.) 1, 84.

kak to svedoče po meni vre do sad vu horvatskem jeziku ispisane i izopčene knjige, kak takaj celo *Novoga zakona*, velika pako stran *Staroga zakona Sveto pismo* vu naš materinski jezik prenešeno i koje ja do sada, zvun nekojeh samo knjig, jedino zbog pomenjkanja stroškov van dati nesem bil moguć.“⁶

Osim spomenutih motiva na Kristijanovićevu odluku da se prihvati tako izazovne zadaće utjecali su i njegovi suvremenici: Tomaš Mikloušić i Jernej Bartolomej Kopitar. Poznato je da su Kristijanović i Mikloušić bili obiteljski povezani, da je Mikloušić odigrao važnu ulogu u nećakovu životu i na njega utjecao u više aspekata.⁷ Mikloušić je sudjelovao u prevođenju *Vrhovčeve Biblije*, a potkraj njegova života, nakon neuspjeha s „grupom šestorice“, Vrhovac ga je odabrao da sam prevede *Bibliju* na kajkavski.⁸ Međutim, zbog Vrhovčeve smrti plan je propao. Nije poznato je li Mikloušić uspio što prevesti, no Kristijanović je naslijedio njegovu knjižnicu sa svim rukopisima i njima se nerijetko služio u svojem radu. O. Šojat smatra da se Kristijanović bacio na prevođenje *Svetoga pisma* jer je htio izvršiti „zadatak koji je bio postavljen pred Mikloušića, pa da tako oda počast sjeni čovjeka kojega je toliko cijenio“; osim toga htio je doskočiti željama Crkve i zadovoljiti svoju unutarnju potrebu.⁹

Druga osoba, za koju se može pretpostaviti da je poticajno djelovala na Kristijanovićevu odluku, jest Kopitar, s kojim se Kristijanović od 1831. do 1841. dopisivao razmjenjujući promišljanja o jeziku i jezičnoj politici, ponajprije o Ljudevitu Gaju i ilircima.¹⁰ U

⁶ Ignac Kristijanović, Nekaj o horvatskem jeziku, *Danica zagrebečka*, (1848.), 117. Iz citiranoga se odlomka razaznaje i glavni razlog zašto svoj prijevod nije tiskao: zbog nedostatka financijskih sredstava.

⁷ Detaljnije v. Olga Šojat, Život i rad Ignaca Kristijanovića, *Rad JAZU* 11 (1962.), 63–66; Barbara Štebih Golub, Tomaš Mikloušić i Ignac Kristijanović. *Tomaš Mikloušić – zbornik radova*, Grad Jastrebarsko, Jastrebarsko, 2012., 223–239.

⁸ Ivan Kukuljević, Prinesci za povjest književnosti hrvatske, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 12 (1875.), 54.; Đuro Šurmin, *Hrvatski preporod* 1, Tisak dioničke tiskare, Zagreb, 1903., 56; Olga Šojat, Život i rad Ignaca Kristijanovića, *Rad JAZU* 11 (1962.), 80; Josip Percan, Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja *Svetoga pisma*, *Bogoslovska smotra*, 54 (1984.) 1, 95.

⁹ Olga Šojat, Život i rad Ignaca Kristijanovića, *Rad JAZU* 11 (1962.), 57. Slično i Josip Percan, Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja *Svetoga pisma*, *Bogoslovska smotra*, 54 (1984.) 1, 95.

¹⁰ Pisma, doduše samo Kopitarova Kristijanoviću, u *Arhivu* je objavio Kukuljević (Ivan Kukuljević, Prinesci za povjest književnosti hrvatske, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 12 (1875.), 81–110; Ivan Esih, Hrvatski kajkavski književnik I. Kristijanović i B. Kopitar, *Obzor*, 79 (1939.) 61, 2; Alojz Jembrih, Kopitarove spekulacije o kajkavskom književnomu jeziku u pismima Ignacu Kristijanoviću, *Kajkavski zbornik: Dani kajkavske riječi*, Zlatar, 1996., 9–25; Vladimir Horvat, Kristijanović i Kopitar, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 12/13 (2001.), 195–203.

tim se pismima Kopitar¹¹ opetovano žali što kajkavci još nemaju prijevod *Biblije*. Primjerice u pismu od 10. lipnja 1831.:

„Und mir selbst (wiewohl ich ein Krainer, unda daher nach der sonstigen Regel eher schadenfroher Nachbar, als ein betrübter theilnehmer seyn könnte) ist von höheren Standpunkte des allgemeinen Slawisten leid um diesen Euern Mangel; und zwar um wo mehr, da ich einerseits Euerem Dialect für den geraden Descendenten von St. Cyrills Sprache saeculi IX, übrigens auch an sich für einen der reinsten, und in meditullio Slavico unverdorbensten halte, und adersseits weiss, dass z. B. von seligen Canonicus Karolya ganz gewiss ein vollständiges N. Testament, wo nicht die ganze Bibel, druckfertig hinterlassen worden ist.

Ist denn gar keine Hoffnung vorhanden, dass diese Übersetzung gedruckt werde? Es braucht dazu kein Mäcenat gesucht zu werden, der nächste beste Buchdrucker soll sie ankündigen und an Pränumeranten, und noch mehreren Abnehmern der wirklich fertigen Bibel wir es nicht fehlen.“¹²

Također u više pisama Kopitar potiče Kristijanovića da se sam prihvati toga posla. No Kristijanović nije objavio cjeloviti prijevod *Biblije*. Odlomke nalazimo u njegovim izdanjima lekcionara Čtejenja i evangelijumi,¹³ a pojedine biblijske knjige od 1839. tiskao je i u *Danici zagrebečkoj*. U kasnijim godištima *Danice* biblijski su prilozi

¹¹ Valja napomenuti da je djelovanje Britanskoga i inozemnoga biblijskoga društva na hrvatskome tlu također povezano s Kopitarom. Stanko Jambrek, *Biblija u Hrvata: Prevođenje, tiskanje i širenje Biblije u kontekstu naviješanja evanđelja, Kairos: Evandeoški teološki časopis*, I (2007.) 1, 61–90.

¹² Ivan Kukuljević, *Prinesci za povjest književnosti hrvatske, Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, 12 (1875.), 81. „I meni samomu (premda sam Kranjac, pa bih prema onome kako se uobičajilo prije mogao biti zlonamjerni susjed nego ojađeni sudionik) žao mi je ovoga vašeg nedostatka s višeg gledišta općeg slavista; i još više, jer s jedne strane smatram da je vaš dijalekt izravni potomak jezika svetog Ćirila iz IX. stoljeća, uzgred i sam po sebi jedan od najčišćih i najneiskvarenijih u srcu slavenstva, a s druge strane znam da, primjerice, od bl. kanonika Karolya, barem je potpuni Novi zavjet, ako ne već i cijela Biblija, spreman za tisak. Zar uopće nema nade da će ovaj prijevod biti tiskan? Za to ne treba tražiti mecenu, neka se oglasi prvi najbolji tiskar pa neće nedostajati pretplatnika, ni kupaca Biblije kad bude stvarno dovršena“ (prev. Boris Beck).

¹³ U literaturi ne postoji suglasje oko toga koliko je izdanja toga lekcionara priredio Kristijanović. Percan (Josip Percan, *Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma, Bogoslovska smotra*, 54 (1984.) 1, 100) spominje četiri izdanja počevši sa 1842. (1842., 1851., 1854., 1858.), Korade (Mijo Korade, *Teološka i vjerska misao u hrvatskoj kajkavskoj književnosti. Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ*, Družba braće hrvatskoga zmaja, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1996., 100), pet počevši sa 1842., a O. Šojat (Olga Šojat, *Život i rad Ignaca Kristijanovića, Rad JAZU* 11 (1962.), 106) smatra da bi mu se mogla pripisati i izdanja iz 1831. i 1874. Na temelju naših dosadašnjih istraži-

sve češći, što O. Šojat¹⁴ objašnjava smanjenjem broja suradnika i pristaša zbog rasplamsavanja ilirskoga pokreta. Percan pak pretpostavlja da je Kristijanović „posegnuo za odlomcima iz Svetoga pisma u nedostatku drukčijih priloga za svoj kalendar. Valjalo bi međutim ispitati koliko je on, naime, tim učestalim prilozima htio zainteresirati javnost za svoje prevodilačko djelo – i možda naći mecenu koji bi mu pomogao da dovrši prijevod i da ga objavi! On sam u *Danici* godine 1848. piše kako nije objavio sve što je imao prevedeno „jedino zbog pomenjkanja stroškov“ (str. 117)“.¹⁵ Skloni smo vjerovati da su obje pretpostavke donekle točne.

2. KNJIGA TOBIJAŠA IZ SVETOGA PISMA STAROGA ZAKONA NA HORVATSKI PRENEŠENA

Kristijanović, dakle, biblijske prijevode u *Danici zagrebečkoj* objavljuje od 1839. do 1850. Počinje s odlomcima iz *Reči mudrosti Šalamona kralja* i iz *Reči mudrosti Ježuša sina Sirakovoga (Danica zagrebečka* za 1839. i 1840.)¹⁶, što je za samoga čitatelja manje zahtjevan odabir od cjelovite biblijske knjige, a uklapa se i u Kristijanovićeve prosvjetiteljska nastojanja, kao i općenito u sadržaj *Danice* čijim su stalnim dijelom mudre izreke i narodne poslovice. Kristijanović bira samo „pedagoške“ mudre izreke¹⁷ kojima se, primjerice, podučava da valja pomagati siromašnima i kako se odnositi prema roditeljima, što su poruke koje nalazimo i u prvoj cjelovitoj biblijskoj knjizi koju tiska, u *Knjigi Tobijaša*.¹⁸

Zanimljivo je pitanje zašto je Kristijanović kao prvu cjelovitu biblijsku knjigu odlučio objaviti upravo onu o Tobiji. Na rješenje nas navodi odlomak iz Kopitarova pisma Kristijanoviću od 8. lipnja

vanja smatramo da mu se sa sigurnošću mogu pripisati izdanja iz 1842., 1851., 1854., 1858. i 1874., ali da je ono iz 1831. Mikloušičevo.

¹⁴ Olga Šojat, Život i rad Ignaca Kristijanovića, *Rad JAZU* 11 (1962.), 75.

¹⁵ Josip Percan, Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja *Svetoga pisma, Bogoslovska smotra*, 54 (1984.) 1, 98.

¹⁶ Zasada se ne može sa sigurnošću tvrditi je li te odlomke preveo sam Kristijanović. Postoje indicije da nije, no to će pitanje biti rasvijetljeno u okviru projekta *Rekonstrukcija Kristijanovićeve Biblije* (KRISBI).

¹⁷ Percan (Ignac Kristijanović (1796–1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetoga pisma, *Bogoslovska smotra*, 54 (1984.) 1, 98) takav izbor smatra rezultatom Kristijanovićeve pastoralnoga usmjerenja jer je odabirao samo odlomke koji bi mogli imati konkretnu pastoralnu korist.

¹⁸ *Knjiga Tobijaša* pretisnuta je novom grafijom u Žitku svetih mučenikov, II dio (Ignac Kristijanović, Žitek svetih mučenikov, Franjo Župan, Zagreb, 1871., 222–245) uz minimalne jezične izmjene.

1838. Kopitar, naime, potiče Kristijanovića, ako već nema financijskih sredstava za tiskanje čitave *Biblije*, neka objavi barem pojedine odlomke i tako privuče čitatelje i mecene:

„Ihr Cyclus von Volksbüchern ist ganz gut und namentlich der Kalender und das neue Testament hauptsächlich. Eine gute biblische Geschichte wäre vielleicht noch vor dem neuen Testament zu geben. Man gebe den Leuten nur gute Sachen, so werden sie gerne lesen.“¹⁹

Objavljivanjem *Knjige o Tobijašu* Kristijanović u potpunosti sledi Kopitarev savjet: riječ je o starozavjetnoj priči koja je, pretpostavljamo, recipijentima *Danice zagrebačke* bila manje poznata od novozavjetnih knjiga i koja je nadasve zanimljiva, pa čak i napeta. Priča o Tobiji smatra se jednom od najpoznatijih pobožnih romana biblijske književnosti, a u literaturi se već isticalo da ima zajedničkih crta s antičkim grčkim romanom: to je priča o dvoje mladih, Tobiji i Sari, koji nakon mnogo prepreka nalaze put jedno do drugoga, vjenčaju se i imaju mnogo djece. Do sretnoga kraja Tobija i Sara suočavaju se s raznim preprekama, u priči se javljaju anđeo Rafael koji pomaže Tobiji, i demon Asmodej, koji je opsjeo Saru. Istodobno priča sadrži i mnoge moralne pouke: od odgovornoga baratanjem novcem, poštivanja i slušanja roditelja, bračne čednosti do toga da i u teškim uvjetima valja živjeti po običajima svoje vjere i činiti djela milosrđa. Cijela je priča o Tobiji, Tobijašu, prožeta prenesenim značenjima o braku, obitelji i samoizgradnji.²⁰ Zanimljivo je da u sljedećem broju *Danice zagrebačke*, onome za godinu 1846., Kristijanović ponovno objavljuje deuterokanonsku knjigu, zabavnu i poučnu u isto vrijeme. Riječ je o priči o Juditi.

3. OBILJEŽJA KRISTIJANOVIĆEVA PRIJEVODA

U oblikovanju Kristijanovićeve prijevoda presudna je uloga recipijenta.²¹ Iz podataka prema kojima je krajem 18. i početkom

¹⁹ Ivan Kukuljević, Prinesci za povjest književnosti hrvatske, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* 12 (1875.), 100.

„Vaš je ciklus popularnih knjiga dosta dobar, posebno Kalendar i Novi zavjet. Dobra biblijska priča mogla bi se dati prije Novog zavjeta. Dajte ljudima samo dobre stvari, pa će oni uživati čitajući ih“ (prev. Boris Beck).

²⁰ O temi v. Mark Bredin, *Studies in the Book of Tobit: A Multidisciplinary Approach*, T&T Clark, New York, 2006., 24; Paul Deselaers, *Das Buch Tobit*, Geistliche Schriftlesung 11, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1990.

²¹ Za Kristijanovićev prijevod u velikoj mjeri vrijede zaključci J. Tomašić (Josipa Tomašić, Recipijenti pučke književnosti kao polazište za razumijevanje pučke poetike, *Narodna umjetnost*, 52 (2015.) 2, 183) o ulozi recipijenata u pučkoj književnosti. Autorica ističe da pučka književnost ima jasnu predodžbu svojega

19. st. na selu živjelo ukupno 85 % stanovništva hrvatskih zemalja,²² a oko 1869. godine oko 80,4 % stanovništva starijeg od šest godina bilo nepismeno,²³ razvidno je o kakvoj se strukturi recipijenata radi: riječ je o širokoj čitateljskoj, a u velikoj mjeri i slušateljskoj publici²⁴ koja je slabopismena ili polupismena. Za Kristijanovićev prijevod u velikoj mjeri vrijede zaključci J. Tomašić²⁵ o ulozi recipijenata u pučkoj književnosti. Autorica ističe da pučka književnost ima jasnu predodžbu svojega čitatelja, njegovih želja, potreba, ali i mogućnosti te mu nudi sadržaj oblikovan na njemu prihvatljiv način. Kristijanović je bio pastoralac, pučki prosvjetitelj koji je život puka upoznao iz prve ruke, pa svoj prijevod oblikuje i prilagođava njemu.

Naime, od početaka prevođenja *Biblije* (prevođenja *Septuaginte* s hebrejskoga na grčki od 3. do 2. st. pr. Kr.) javljaju se dva temeljna, oprečna načela prevođenja biblijskih tekstova: *verbum e verbo* ili *sensus de sensu*, pri čemu je prevladavanje jednoga ili drugoga ovisilo o čimbenicima kao što su sam prevoditelj, jezična politika crkvenoga reda kojem prevoditelj pripada ili jezična politika općenito²⁶. Krajem 20. st. u traduktologiji dolazi do „kulturalnoga obra-

čitatelja, njegovih želja, potreba, ali i mogućnosti te mu nudi sadržaj oblikovan na njemu prihvatljiv način.

- ²² Nikša Stančić, *Hrvatski narodni preporod 1790–1848.*, *Hrvatski narodni preporod 1790–1848. Hrvatska u vrijeme ilirskoga narodnog pokreta*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1985., 5.
- ²³ Aleksandar Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata 2. Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835.)*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 342–343.
- ²⁴ Misli se na fenomen tzv. *gćelasanoga čitanja* koje se prema Tomašić (Josipa Tomašić, Recipijenti pučke književnosti kao polazište za razumijevanje pučke poetike, *Narodna umjetnost*, 52 (2015.) 2, 186) u nekim ruralnim prostorima sačuvalo sve do 20. st.
- ²⁵ Josipa Tomašić, Recipijenti pučke književnosti kao polazište za razumijevanje pučke poetike, *Narodna umjetnost*, 52 (2015.) 2, 183.
- ²⁶ Werner Schwarz, *Principles and Problems of Biblical Translation: Some Reformation Controversies and Their Background*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.; Hans Joachim Störig (ur.), *Das Problem des Übersetzens*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1973.; Walter Groß (ur.), *Bibelübersetzung heute. Geschichtliche Entwicklung und aktuelle Herausforderungen*. Stuttgarter Symposium 2000. Arbeiten zur Geschichte und Wirkung der Bibel 2., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2001.; Jerko Fućak, Neki problemi i načela prevođenja Novoga zavjeta. *Prepoznavaatelj riječi Božje. Biblija u našim rukama*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006., 82–100; Lourens de Vries, Introduction: Methodology of Bible Translation, *A History of Bible Translation*. Nida Institute for Biblical Scholarship, American Bible Society, Rim, 2007., 267–277; Philip A. Noss (ur.), *A History of Bible Translation*, Nida Institute for Biblical Scholarship, American Bible Society, Rim, 2007., Božo Lujčić, Lingvističke teorije prevođenja i novi hrvatski prijevod Biblije, *Bogoslovska smotra* 1 (2007.), 59–102; Božo Lujčić, Prevođenje

ta“ pa se novije traduktološke teorije – pomaknuvši svoj interes s gramatičkoga i leksičkoga poznavanja ishodišnoga i ciljnoga jezika na poznavanje kulturnoga, povijesnoga i društvenoga konteksta nastanka prijevoda kao i recipijenta prijevoda – sve više usmjeravaju prema komunikativnosti i funkcionalnosti prijevoda.²⁷ Takvo pomicanje težišta odrazilo se i na biblijsku traduktologiju²⁸ koja osvješćuje da prevođenje *Svetoga pisma* nije samo prevođenje teksta već prenošenje poruke izrečene u kulturi i civilizaciji udaljenoj tisućama godina i tisućama kilometara,²⁹ pa se pozornost počinje posvećivati dojmu koji će Božja riječ ostaviti na čitatelja. Doživljaj čitatelja u središtu je, dakle, tzv. dinamičnih, komunikativnih ili funkcionalnih prijevoda *Biblije*.³⁰ U tome kontekstu Berger i

Biblije: teorije, načini, kriteriji. *Riječ Božja u riječi hrvatskoj. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog simpozija prigodom 175. obljetnice prvoga hrvatskog tiskanog prijevoda Biblije 1831. – 2006.*, Biblioteka Diacovensia, Đakovo, 2011., 253–279.; Božo Lujčić, *Lingvističke teorije prevođenja i hrvatski standardni prijevod Biblije. Hrvatski standardni prijevod Biblije. Tradicijska podloga, lingvistička načela i prevedeni tekstovi*, Hrvatsko biblijsko društvo, Zagreb, 2018., 50–93.

²⁷ Otto Kade, *Die Sprachmittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchung*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1980.; Katharina Reiß, Hans Josef Vermeer, *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Max Niemeyer, Tübingen, 1991., 16–105; Heidemarie Salevsky, *Übersetzungstyp, Übersetzungstheorie und Bewertung von Bibelübersetzungen*. (Ein Beitrag aus übersetzungstheoretischer Sicht). *Bibelübersetzung heute. Geschichtliche Entwicklung und aktuelle Herausforderungen*, Stuttgarter Symposion 2000, Arbeiten zur Geschichte und Wirkung der Bibel 2., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2001., 119–150.

²⁸ Richard James Coggins, James Leslie Houlden, *A Dictionary of Biblical Interpretation*. SCM Press, London – Philadelphia, 1990., 701–704; Klaus Berger, Christiane Nord, *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften. Übersetzt und kommentiert von Klaus Berger und Christiane Nord*, Insel Vlg. Frankfurt am Main – Leipzig, 1999.

²⁹ Berger i Nord (Klaus Berger, Christiane Nord, *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften. Übersetzt und kommentiert von Klaus Berger und Christiane Nord*, Insel Vlg. Frankfurt am Main – Leipzig, 1999., 77) rabe sintagmu *verstandene Fremdheit* (razumljena stranost) i ističu da mi mislimo da razumijemo tekstove iz stranih kultura onakvima kakvi su oni, a u biti ih razumijemo onakvima kakvi smo mi.

³⁰ V. Helmut Haug, Ein Vergleich zwischen den großen „Gebrauchsbibeln“: Lutherbibel – Einheitsübersetzung – Gute Nachricht. *Geschichtliche Entwicklung und aktuelle Herausforderungen*. Stuttgarter Symposion 2000. Arbeiten zur Geschichte und Wirkung der Bibel 2., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2001., 329–364.

Salevsky (Heidemarie Salevsky, *Übersetzungstyp, Übersetzungstheorie und Bewertung von Bibelübersetzungen*. (Ein Beitrag aus übersetzungstheoretischer Sicht). *Bibelübersetzung heute. Geschichtliche Entwicklung und aktuelle Herausforderungen*. Stuttgarter Symposion 2000. Arbeiten zur Geschichte und Wirkung der Bibel 2., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2001., 128–129)

Nord³¹ ističu da prevoditi znači prenijeti ishodišni tekst u ciljni jezik i kulturu tako da je ciljni tekst za primatelje u njihovoj situaciji i kulturi koherentan. Komunikativan prijevod znači da se osim osobitosti ishodišne civilizacije uvažava i kulturološki, sociološki i antropološki kontekst recipijenta.

Kristijanović, međutim, svoj prijevod oblikuje daleko prije tradukcijskoga obrata, u vrijeme kada je glavna briga Katoličke Crkve bila da se biblijski tekst što vjernije prenese na drugi jezik, što znači da nije smio zadirati u sam tekst. Stoga komunikativnost svojega prijevoda, približenoga recipijentima, postiže uporabom paratekstnih elemenata. G. Genette³² paratekst razumijeva kao „nedefiniranu zonu“ između glavnoga teksta i konteksta, odnosno kao tekstove smještene na rubnim dijelovima izdanja, tekstove na pragu. Paratekst obaseže mnogostrukie oblike i pojavnosti, heterogene skupine praksa, diskursa različitih vrsta koji se ovisno o književnom razdoblju, kulturi, žanru, autoru, djelu i ediciji stalno mijenjaju. Bilješke uz tekst također spadaju u paratekstne elemente. Genette³³ napominje da je čitateljima pušteno na volju žele li čitati pojedine paratekstne elemente, što znači da čitatelj s jedne strane odlučuje o količini truda koju je voljan uložiti u iščitavanje teksta,³⁴ a s druge da čitatelji, ovisno o strategijama (ne)čitanja bilježaka, percipiraju različite tekstove. U tom je kontekstu čitanje teksta popraćenoga bilješkama slično čitanju hiperteksta.

U *Knjigi Tobijaša* paratekstni elementi locirani su na dno stranice na kojoj se nalazi dio teksta na koji se odnose. Naime, u Kristijanovićevim svetopisamskim prijevodima lokacija bilježaka varira,³⁵ što u većoj ili manjoj mjeri otežava čitanje teksta, odnosno iziskuje

predlaže podjelu prijevoda na tri različita tipa; vjeran strukturi, vjeran smislu, vjeran komunikaciji (*strukturtreu, sinntreu, wirkungstreu*).

³¹ Klaus Berger, Christiane Nord, *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften. Übersetzt und kommentiert von Klaus Berger und Christiane Nord*, Insel Vlg. Frankfurt am Main – Leipzig, 1999., 21.

³² Gérard Genette, *Paratext: Thresholds of Interpretation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997., 2–3.

³³ Gérard Genette, *Paratext: Thresholds of Interpretation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997., 4.

³⁴ N. Jovanović pišući o paratekstnim elementima rabi sliku grebena i granja koji strše iz rijeke: „Dok tekst teče i nosi čitaoca sa sobom, marginalije čitaoca *zauzstavljaju*, skreću mu pažnju na pojedina mjesta.“ (Neven Jovanović, Paratekst i *loci biblici* kao put od stila do tumačenja Marulićeva *Evangelistara*. *Colloquia Maruliana* XII (2003.), 30).

³⁵ U *Knjizi Judite* (*Danica zagrebečka* za 1846.) bilješke nalazimo podrubno na kraju svakoga pojedinoga dijela te biblijske knjige, a u poslanicama *Tri listi svetoga Januša apoštola* (*Danica zagrebečka* za 1847.) na kraju pojedine poslanice.

veći ili manji angažman od čitatelja. Genette³⁶ ističe da za paratekst nije bitno pitanje njegove estetike, već njegova funkcionalnost, što vrijedi i za Kristijanovićeve bilješke: one su osmišljene da služe recipijentu i olakšavaju mu razumijevanje teksta, pa mu se prevoditelj prilagođava i sadržajem i stilom bilježaka. Stoga u njima nalazimo najrazličitije vrste podataka. Od dviju spomenutih skupina recipijenata, dio bilježaka namijenjen je ponajprije svećenicima, dok su ostale osmišljene za sve recipijente. U prvu skupinu spadaju bilješke kojima se upućuje na odgovarajuće mjesto iz *Biblije*, primjerice, redak iz *Knjige Tobijaša* koji glasi:

Tak da je on tretje leto³⁷ novakom vu veri i tuđinam vsu desetinu podeljival.³⁸

bilješka: V. 5. Moj 14, 28. 29. (DZ³⁹ 1845: 36)

Bilješka naglašava biblijsku utemeljenost Tobijine pobožnosti koja je sržni dio njegova *ethosa*. Isto vrijedi i za bilješke kojima se upućuje na mjesto u prijevodu i mjesto u *Svetome pismu*. Primjerice:

*I on prime svoje kčere desnu ruku, položi nju vu desnu ruku Tobijaša i reče: „Bog Abrahama, Bog Izaka i Bog Jakopa naj bude z vami i on naj vas skup zveže i nad vami naj ispuni svoj **blagoslov**.“*

bilješka: *Vidi gore 6, 22, 1. Moj 1, 28.* (DZ 1845: 56)

Nakana je autora da se upućivanjem na Izakov blagoslov Jakova naglasi dubina i značaj pojma blagoslova. U ostalim bilješkama nalazimo podatke i objašnjenja kojima se recipijentima nastoji približiti kulturu u kojoj je nastala priča o Tobiji. Takvim se postupanjem Kristijanović pokazuje kao biblijski prevoditelj daleko ispred svojega vremena. Naime, smjernice Vatikana o prevođenju *Biblije*⁴⁰ u svojem trećem dijelu navode načine pomaganja čitateljima. Prema njima povijesne osobe, mjesta i događaji mogu se prikazati na kartama ili pak u kratkim pojašnjenjima u glosariju, mjere za težinu, obujam, udaljenost, nazivi novca i novčanih jedinica trebaju se prevesti odgovarajućim izrazima koji se rabe u suvremenoj literaturi jezika na koji se prevodi. To se isto odnosi i na stručne izraze,

³⁶ Gérard Genette, *Paratext: Thresholds of Interpretation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997., 407.

³⁷ Podebljano ističemo riječi uz koje stoji bilješka.

³⁸ Primjere donosimo u vlastitoj transkripciji.

³⁹ Knjiga Tobijaša, *Danica zagrebečka*, Franjo Župan, Zagreb, 1845., 33–71. Zbog ekonomičnosti u nastavku *Danicu zagrebečku* citiramo pokratom DZ.

⁴⁰ *Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible, The New Revised Edition*, Vatican Polyglot Press, Rim, 1987.

biblijske osobe i bitna zemljopisna mjesta, blagdane, svetkovine, običaje, rijetke životinje i biljke. Nadalje, stručni izrazi, biblijske osobe i bitna zemljopisna mjesta, blagdani, svetkovine, običaji, rijetke životinje i biljke, političke, gospodarske i kulturološke pojedinosti strane suvremenom načinu života te složeniji pojmovi utemeljeni na pouzdanim stručnim podacima, trebaju biti objašnjeni u glosariju. Kristijanović ne donosi geografske karte niti glosarij, ali u bilješkama nalazimo:

a) onomastička i/ili etimološka pojašnjenja pojedinih riječi. Primjerice:

*I angel Gosponov, sveti **Rafael**, je bil poslan da bi obodva zračil pokehdob su vu jednom času njihove molitve pred licem Gosponovem bile zvršene.*

bilješka: *Rafael* *znamenjuje* '**vračstvo Božje**'. (DZ 1845: 45)

Riječ je o etimologiji anđelova imena (*Bog liječi*), koja je povezana s njegovom ključnom ulogom u naraciji, to jest da je Tobiji Ocu donio tjelesno zdravlje, a Sari duhovno, oslobodivši je demonskog napastovanja.

b) objašnjenja i/ili ekvivalente riječi koje prevoditelj ocjenjuje kao manje poznate recipijentu ili parafrazirani tekst prijevoda. Primjerice:

a. **Karali** *su pako njega vsi njegvi susedi i rekli: Vre je bilo zarađi toga dugovanja zapovedano da se skončaš i komaj si smrtnomu dopitanju vušel, vre ipak zakapaš mrtve.*

bilješka: *I kudili su njega.* (DZ 1845: 39)

Iz toga se ponovno vidi Kristijanovićeva skrb da tekst bude razumljiv, a kako nije siguran da je riječ izabrana za prijevod dovoljno proširena, u podrubnoj bilješci nudi alternativu, tj. uspostavlja sinonimski par *karati* = *kuditi*. Na drugom mjestu nudi i parafrazu biblijskog retka:

b. *Gde ti je tvoje ufanje za kojega volju jesi daval almuštva i mrtve **pokapal**?*

bilješka: *Gde je ono zemeljsko naplaćenje kojega se ti za svoja dela jesi nadejal?* (DZ 1845: 41)

Tobija Otac hvaljen je od biblijskog pisca zbog tjelesnih djela milosrđa, među kojima se ističu milostinja (almuštvo) i pokapanje mrtvih Hebreja, čija su tijela nakon kaznenih pohoda vlastodržaca bila ostavljena neukopana; dakako, sahranjivanje kažnjenika za Tobiju je bilo opasno, te je zbog toga jednom čak bio i kažnjen. Kristijanović naglašava da se Tobiji, trenutno, nije isplatilo izlaganje riziku i trošku, te da mu Bog dobra djela nije uzvratio u zemaljskom

životu. Tobija, međutim, ostaje nepokoleban u svojoj vjeri i na kraju pripovijesti bude za to nagrađen.

c) komentar teksta i uputnice na mjesto u prijevodu. Primjerice:

a. *Dogodilo se je on isti dan da je Sara, Raguelova kći, vu **Ragesu** medijanskem varašu takaj spočitavanje čula od jedne zmed dekelj njejinoga oca. KT 43*

bilješka: *Ali Ekbatana (prisp. dole 7, 1 z 9, 3) koj je takaj ime Rages imal, anda je bil razlučen od gornjega Ragesa (1, 16, 5, 8) gde je Gabel stanual. (DZ 1845: 43)*

Kristijanović na tom mjestu želi prevenirati moguću zbunjenost čitatelja zbog činjenica da dva grada imaju slično ime, a da se k tome jedan od njih naziva i drugim imenom daje opasku, te utvrđuje lokacije važne za razumijevanje naracije: Sara živi u Ragesu, a Tobija mora otputovati u Ekbatanu koja se također naziva i Gornji Rages; riječ je, dakle, o dva bliska grada, udaljena nekoliko dana hoda, ali ipak različita. Slično upućivanje na mjesto u tekstu nalazi se u ovom primjeru:

b. *O, da bi videli vašu decu i vaše dece decu tja do tretjega i četrtoga **kolena** i blagoslovljeno budi vaše seme od Izraelovoga Boga koji kraljuje od veka do veka.*

bilješka: *Ovo blagoslova želenje je se ispunilo. Vid dole vu 14, 15. (DZ 1845: 60)*

Riječ je o svojevrsnoj prolepsi koja čitatelja vodi prema kraju teksta kako bi potvrdio da će blagoslov biti i ostvaren, odnosno da je riječ o proroštvu što će se ostvariti. Kristijanović se tako predstavlja kao gospodar naracije, to jest sveznajući pripovjedač, koji uvijek zna više od čitatelja.

d) geografske podatke. Primjerice:

a. *Tobijaš je bil iz pokolenja i varaša Neftali koj leži vu gornjih stranah Galileje, **nad** Naasonom, **za** putom koj pelja proti sunčanemu zahodu koj iz leve strani ima varaš Žefet.*

bilješka: *1. Severno od Naasona.*

Knjiga Tobijaša ima vlastitu geografiju, koja je djelomice povezana s biblijskom, kao u netom navedenom primjeru, a dijelom je šira bliskoistočna, poput one u primjeru c). Ta geografija je prilagođena priči (pa su, primjerice, Ekbatana i Rages prikazani bližima nego što su u stvarnosti), a u ovom je primjeru u svrsi pokazivanja podrijetla Tobijine obitelji, odnosno potvrđivanja njihove pripadnosti Izabranom narodu. Kristijanović smatra da je to važno za razumijevanje priče te nastoji čitatelju olakšati snalaženje u inače nepoznatom i dalekom prostoru.

e) zoološke podatke. Primjerice:

*...nut strahovito velika **riba** izide van da bi njega požrla. (...) I angel reče njemu: Zgrabi ju za njezine čeljusti i potegni ju k sebi! Kaj kad bi on bil učinil, potegne nju van na suho i ona prične pred njegovimi nogami trepetati.*

bilješka 1: *Prez dvojimbe kruto velika ščuka kakve se nahadaju vu Tigrisu. (DZ 1845: 51)*

bilješka 2: *Čeljusti imenuju se na ribji glavi oni koščeni pokrovci z traki k češlju spodobnemi, z kojemi na mesto pljuč sapu vu se potežeju. (DZ 1845: 51)*

Budući da je ulov ribe veoma važan u naraciji, jer spaja fabularnu dionicu o Tobijinom putu kroz pustinju s fabularnom dionicom o Sari i Asmodeju (utroba ribe ulovljene u pustinji oslobodit će Saru demonskog utjecaja, a na koncu izliječiti i sljepilo Tobijina oca), Kristijanović ulaže trud da čitatelja uvjeri da takve ribe doista ondje žive (imenujući nepoznato kao poznato, tj. štuku) te da imaju fiziološke sposobnosti ugristi čovjeka (tj. snažne čeljusti).

f) podatke o vrijednosti platežnih sredstava. Primjerice:

*Kad bi pako bil došel vu Rages varaš Medijancev i od onoga z čem je bil od kralja nadaruwan, jošče deset **talentumov** srebra bil imal...*

bilješka: *Okolo četrnajst jezer škud. (DZ 1845: 37)*

g) kulturološka objašnjenja

Naime, budući da je pad u siromaštvo *movens* cijele priče, Kristijanoviću je značajno objasniti da se opasni put kroz pustinju poduzeo zbog izgleda na veliki novčani dobitak. Nadalje, kako bi se recipijentima približilo tisućama godina i tisućama kilometara udaljenu kulturu i civilizaciju, veoma se često u bilješkama donose kulturološka objašnjenja. Primjerice:

*a. ...on je hranil gladne i golem je daval odeču i mrtve ter **vmorjene** je skrbljivo pokapal.*

bilješka: *Tela zločinne nezakopana ostaviti je bilo veliko osramoćenje ar stanovnik juternih orsagov drži si za največšu nesreču da bi se njegovu truplo za hranu zgrabljivoj zveri ostavilo (Jer 8, 2: 22, 19) i zato je pokapanje ovakveh tel osebujno ljubavi iskazanje. (DZ 1845: 37)*

Riječ je o tome da je Tobija Otac činio razna tjelesna djela milosrđa, i to ne samo da je hranio gladne i odijevao siromašne, nego i da je pokapao mrtve zločince čija su tijela bila ostala izložena, kao što već prethodno u ovom tekstu napomenuto. Iako ta bilješka i nije bila nužna, jer su i Kristijanovićevi suvremenici smatrali da je ispravno

pokapati mrtve, on u njoj dodatno naglašava prostornu udaljenost, spominjući *juterne orsage*, to jest istočne zemlje, u kojima se nalaze razne *zgrabljive zveri*, to jest krvoločne životinje različite od naših. No kao nužnije bilješke očituju se, primjerice:

b. *I on izide van da bi svoje **noge** umival.*

bilješka: *Predi nego istočnih držanj ljudi na stanu jeju, umivaju si svoje noge ter čistiju od pota koj je vu vrućeh orsagih jako nepriličen. (DZ 1845: 51)*

te

c. *I oni se jesu sedem **dni** gostili i vsi se jesu z velikem veseljem veselili.*

bilješka: *Držali su sedem dni gosti da svadbu takaj vu očinski hiži opslužiju. Pri Židovih jesu svadbe sedem danov spored trpele. Viđ 1. Moj 20, 27, Sud 14, 12, 17. (DZ 1845: 65)*

Radi se, dakle, o egzotičnim zemljama i egzotičnim običajima, poput pranja nogu i ležanja za vrijeme jela, za koje Kristijanović s pravom smatra da će njegovoj publici biti nepoznati i neobični. U više se bilježaka referira na, Kristijanovićevim recipijentima posve stran, običaj istočnjačkih naroda da jedu ležeći:

a. *I kad bi on bil odišel, povrnuvši se uvavi njemu da jeden zmed izraelskeh sinov leži na cesti zadavljen. I on brzo skoči gore iz svojega **ležišča**, ostavi obed i dojde tešč k mrtvomu telu.*

bilješka: *Iz mesta gde je ležal, iz naslanjača ali druge kakve za ležanje prikladne stolice. Istočnih stran ljudi više leže nego sede pri stolu. (DZ 1845: 39)*

b. *I kad bi nje bil oprosil da se k stolu **sedeju**.*

bilješka: *Prav: vležeju. Ar juternih stran ljudi pri stolu na vanjkuših ležiju. (DZ 1845: 55)*

c. *I kad bi vu Raguvelovu hižu bil došel, najde Tobijaša pri stolu i on skoči **gore**.*

bilješka: *Ležec pri goščenju koje se je ravno bilo započelo. (DZ 1845:60)*

U dijelu bilježaka Kristijanović tumači pojedina mjesta iz *Biblije*. U njima se jasno ocrtava njegov svjetonazorski horizont jer nerijetko starozavjetne tekstove tumači kroz prizmu kršćanskoga morala. Primjerice:

a. *Ti pako kada nju vzemeš i stupiš vu spalnicu, zdrži se tri dani od nje i z njum se ničesa drugoga kak molitve **drži**.*

bilješka: *To zadnjič ne zapoveda kršćanska cirkva, ali ona pri blagoslavljanju hištva spomenuje iz neprispodobljive čistoče Tobi-*

jaša i Sare i to čineć kani pri zakonskeh tu želju obuditi da se oni vu zakonskoj čistoći obdrže, Boga vu nuternjem svojega srca opčuwaju ter njega prosiju da tak zvrhu njih kak takaj zvrhu njihove dece blagoslov kršćanskoga hištva pošlje. (DZ 1845: 54)

b. Zvrhu **oveh** ima vrag oblast.

bilješka: Nečisti duh ne more više včiniti, neg mu je od Boga dopušćeno, kak veli sveti Auguštín. Zvrhu ljudih koji su Bogu iz srca povdani, nema on nikakve oblasti. Ljudi koji stupljaju vu sveto hištvo primerno onem prvešem Sarinem mužom, otuđuju iz srca Boga i kakti nerazumna stvorjerja misliju na telovne nasladnosti i vu zakonskem stališu samo njim kaniju vgađati, takve zapušća Bog kak su i oni njega zapušćali i nečisti duh dobiva zvrhu njih oblast. (DZ 1845: 53)

Na tim i sličnim mjestima očituje se Kristijanovićeve nakana da vjernika preko bilježaka podučí moralnim vrijednostima i idealima kršćanskoga života – braćna sveza Sare i Tobije daje se kao olićenje onoga što Katolićka Crkva traži od svojih pripadnika, dok se u odjeljku o demonologiji navodi i sv. Augustin, kao mjerodavni tumač odnosa čovjeka prema zlu i prema Bogu. Augustina navodi i na drugim mjestima, primjerice:

a. *Ja sem se zadnjič videl z vami jesti i piti, ali ja se vživam nevidljivoga jela i pila koje se od ljudih ne more videti.*

bilješka: Angeli niti ne gladuju niti ne žedaju kak mi, veli sveti Auguštín. Ar se oni božanskem načinom zasićuju z kruhom istine i jesu od svetlosti vekivečne mudrosti prevzeti i zato jesu blaženi. I iz ovoga blaženoga stališa milostivno ogledaju se na nas kakti na putnike i imaju z nami pomilovanje ter nam na zapoved Gosponovu pomažaju vu našeh općínsku domovinu nazad se povrnuti da mi z njimi budemo preobilno zasićeni vu Bogu koj je zvirališće istine i vekivečnosti. (DZ 1845: 68)

Budući da *Knjiga Tobijaša* obiluje moralnim poukama, Kristijanović ima mnogo prilika da ih tumači i proširuje, kao u sljedećim primjerima:

a. *Tak da je on vsa koja je mogel zmoći, vsaki dan podeljuval svojem skupsuznem bratom koji su bili iz njegovoga roda.*

bilješka: Koji po putu Zakona hodiju, ne prikapćuju svoje srce k vremenitem dobram, podeljuju od svoje obilnosti siromakom ter sami živeju siromaški. (DZ 1845: 35),

b. *Ar mi smo deca sveteh i čakamo ono življenje koje Bog bude dal onem koji svoju veru nigdar od njega ne odvrćaju.*

bilješka: *Včinjeni grehi nas ne mentuju ufanja na vekivečno življenje ako li mi zvrhu njih istinsku i zvršenu pokoru jesmo včinili. To nam pokažuje pelda Davida i drugeh pobožneh pokornikov.* (DZ 1845: 41)

ili

c. *Kajti almuštvo reši od vsakoga greha i od **smrti** i ne bude puščalo iti dušu vu **tmicu**.* Cirkv 29, 13.

bilješka 1: *Almuštvo iz dobroga nakanerija podeljeno pribavlja nam milošću božansku, nuternje nagibanje zvrhu maleh grehov i pravo obrenje na pokoru: na tuliko nas oslobađa almuštvo od vsakoga greha i od vekivečne smrti.*

bilješka 2: *Vu tnicu razuma i srca koja se pri nespokorjeneh ovde započimlje, a onde vu peklu vekom trpi. Mat 25, 30, 2. Pet 2, 17, Jud 13.* (DZ 1845: 46)

U navedenim primjerima očituje se *leitmotiv Knjige Tobijaša*, a to je nužnost čuvanja vjere predaka i važnost davanja milostinje, no te pouke Kristijanović razvija u duhu kršćanske vjere, pa primjerice naglašava važnost pokore koje zapravo i nema u izvorniku.

Osim kao teolog i moralist, Kristijanović se u bilješkama očituje i kao učeni prevodilac. Prema dosadašnjim spoznajama Kristijanovićev se prijevod temelji na *Vulgati*, međutim kako postoji i grčki prijevod⁴¹ priče o Tobiji, Kristijanović se u bilješkama nerijetko referira na to kako određeno mjesto glasi u grčkoj verziji teksta. Primjerice:

a. *Zatem pako kad bi Gosponov **svetek** bil i vu hiži Tobijaša dober obed bil pripravljen...*

bilješka: *Primerom grčkoga trojački svetki.* (DZ 1845: 38),

b. *I onu istu noć kada vužgeš jetra **ribe**, bude vrag pregnant.*

bilješka: *Vu grčkem srce i jetra.* (DZ 1845:45),

c. *Kad bi pako njejin muž glas bekečega bil čul, reče: Pazete da ne bi morebiti bil vkrađen! Povrnete ga svojem gospodaru nazad! Ar nam ni slobodno od vkrađenoga kaj jesti, ali se **dotikavati!*** 5 Moj 22, 1.

bilješka: *Primerom grčkoga je rekla žena da je njoj ov kozlič zvrhu plače prikazan. To Tobijaš ni veruval i zato je zapovedal nje-ga nazad dati. On, kak se vidi, je imal zroke koji su njega na nezaufanost proti njoj genuli ar drugač bi njegva sumljivost bila grešna.* (DZ 1845: 4 –43)

⁴¹ Robert J. Littman, *Tobit: The Book of Tobit in Codex Sinaiticus*, Koninklijke Brill NV., Leiden, 2008., 20.

*d. I pokedob da je iz svojega celoga srca mislil na Gospona, je njemu Bog pred licem Salmansara kralja dal **milošču**.*

bilješka: *Primerom grčkoga prenašanja je bil on dvorni opskrbnik. (DZ 1845: 37-38)*

Takvo postupanje ukazuje na to da je Kristijanović pri prevođenju konzultirao i neku grčku verziju te biblijske knjige ili pak prijevod koji se na nju referirao, što će pokazati daljnja istraživanja. U svakom slučaju, čitatelju se predstavlja kao znalac, čime utvrđuje povjerenje publike i u sam prijevod i u paratekst kojim ga je popratio.

ZAKLJUČAK

Knjiga o Tobijašu prva je cjelovita biblijska knjiga koju Ignac Kristijanović objavljuje u *Danici zagrebečkoj* 1845. Takvim odabirom on slijedi Kopitarov savjet da, kako bi privukao čitateljsku publiku, a time i pretplatnike za izdanje vlastita cjelovitoga prijevoda *Biblije*, počne s objavljivanjem prvenstveno zanimljivih dijelova. Istodobno Kristijanović, propovjednik i pučki prosvjetitelj, kako bi svoj prijevod približio slaboobrazovanom recipijentu, donosi niz podrubnih bilježaka koje sadrže različite informacije, čime on dobiva obilježja komunikativnog prijevoda. Takvom prevoditeljskom tehnikom on svog recipijenta želi podučiti (ne samo vjerskim istinama), ali i zabaviti. Te podrubne bilješke imaju razne funkcije. U slučajevima kada se upućuje na odgovarajuće mjesto iz *Biblije*, Kristijanović širi i produbljuje egzegezu, a u svrhu onoga što mu je primarno – širenje kršćanske vjere. Međutim, veoma su brojne bilješke u kojima nalazimo podatke i objašnjenja kojima se recipijentima nastoji približiti kulturu u kojoj je nastala priča o Tobiji. U tu svrhu daje onomastička i/ili etimološka pojašnjenja pojedinih riječi, a u nekim slučajevima nudi ekvivalente riječi koje prevoditelj ocjenjuje kao manje poznate recipijentu ili čak parafrazirani tekst prijevoda. Kristijanović čitateljima daje razne geografske i zoološke podatke, informira ih o vrijednosti platežnih sredstava, a nudi i kulturološka objašnjenja kako bi pripovijest bila lakše razumljiva. U ostalim bilješcima tumači pojedina mjesta iz *Biblije* kroz prizmu kršćanskoga morala, a za ambicioznije čitatelje uspoređuje latinsku i grčku verziju teksta. Zaključak je da je Kristijanović, ma koliko njegov prijevod bio doslovan, poduzeo znatan napor da svijet *Biblije* približi suvremenom čitatelju, čime je anticipirao duh komunikativnih biblijskih prijevoda kakvi su se afirmirali tijekom 20. st.

IGNAC KRISTIЈANOVIĆ'S 'BOOK OF TOBIAS' – COMMUNICATION ASPECTS OF BIBLE TRANSLATION

Summary

The Book of Tobias is the first complete Bible book published by Ignac Kristijanović in Danica Zagrebečka in 1845. Kristijanović (1796 – 1884) is a Kajkavian religious writer and an important educator. It is a book that is characterized by considerable moralistic passages and dynamic and interesting content. Since the translation had to be literal, Kristijanović shaped his translation as communicative by using paratextual elements. His detailed footnotes have various functions. In cases where reference is made to the appropriate place from the Bible, Kristijanović expands and deepens the exegesis, and for the purpose of what is primary to him - the spread of the Christian faith. However, there are many footnotes in which one can find information and explanations that bring the recipients closer to the culture in which the story of Tobias was created. For this purpose, it provides onomastic and/or etymological explanations of certain words, and in some cases offers equivalents of words that the translator considers less familiar to the recipient or even a paraphrased text of the translation. Kristijanović provides readers with various geographical and zoological data, informs them about the value of means of payment, and also offers cultural explanations to make the story easier to understand. In other notes, he interprets individual passages from the Bible through the prism of Christian morality, and for more ambitious readers, he compares the Latin and Greek versions of the text. The conclusion is that Kristijanović, no matter how literal his translation was, made a considerable effort to bring the world of the Bible closer to the modern reader, thereby anticipating the spirit of communicative Bible translations that were asserted during the 20th century.

Key words: Ignac Kristijanović, Kajkavian translation of the Bible, Tobias, paratext